

Ἐὰν ἐκ πασῶν τούτων τῶν ἐπιμόχθων ἐρευνῶν δὲν προῆλθεν εἰς φῶς ὅ,τι ἀπ' αὐτῶν ἐλλόγως ὑπὸ πολλῶν προσεδοκᾶτο, ὅμως ἰσχυρῶς αὐταὶ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διασαφηθῇ καὶ διακριθῶσιν πολλῶ μᾶλλον ἢ ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ψυχολογίας τῶν Ἀγγλων καὶ Σκώτων (οἵτινες ὅμως διὰ τῶν μέσων, ἅτινα εἶχον πρόχειρα, πολλὰ καὶ ἀξιόλογα κατὰ τινὰ ἐνόρρασιν κατώρθωσαν) ἡ κατασκευὴ τοῦ γνωστικοῦ μέρους τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἄλλ' εἰς τὰς ἐρεῦνας ταύτας, εἶναι δίκαιον νὰ ὁμολογηθῇ, ἡ ὁδὸς ἦτο ὅπως οὖν εὐχερῆς καὶ ὁμαλὴ καὶ ὑπὸ τῆς ψυχολογικῆς παραδόσεως ἤδη κεχαραγμένη ἐπὶ πλέον δὲ ἡ φυσικὴ καὶ φυσιολογία παρεῖχον ἀσφαλέστερα πειραματικὰ μέσα. Πολὺ ὀλιγώτερον εὐχερῆς ἀπέβαινε ἡ ἐρευνα περὶ ἄλλου τινὸς τῶν μερῶν τῆς συνειδήσεως, ἦτοι περὶ τοῦ συναισθήματος.

Τὸ συναισθημα.

Ἡ περὶ τούτου ἐρευνα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ὅλως νέα. Τῷ ὄντι οἱ ἀρχαῖοι ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐξῆς δὲν ἐπραγματεύοντο περὶ τοῦ στοιχείου τούτου τῆς συνειδήσεως εἰ μὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ πρὸς τὰς περὶ τῶν ἀρετῶν διδασκαλίαις· τούτο δὲ παρέμεινε πάντοτε τὸ γνῶρισμα τῶν παρατηρήσεων, αἵτινες περὶ τοῦ πράγματος τούτου ἐξηνέχθησαν πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς ἀναγεννήσεως, εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Σπινόζα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐν μεγάλῃ πλησμονῇ ὑπὸ τῶν λεγομένων Ἀγγλων «συναισθηματικῶν», οἷον τοῦ Hutcheson καὶ Ἀδὰμ Σμῖθ, παρ' οἷς μάτην τις ἀναζητεῖ ἐπιστημονικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν ἐξέτασιν τῶν ζητημάτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς ἐκεῖνο, ὅπερ συνεφωνήθη νὰ καλεῖται «ἄνθρωπίνη

τὸ μέγα ἔργον τοῦ Wundt, Grundz.d. physiol. Psychol. 6η ἐκδ. 3 τόμος, (1908-1911), τὸ τοῦ Titchener, Experimental Psychology 4 τομ. (1901-1906), τοῦ Ebbinghaus-Duerr, Grundzüge der Psychologie 3 (1911-1913), τοῦ Kuelpe, Grundriss d. Psychol. (1893), τοῦ James Principles of Psychology, τοῦ Myers, Text-Book of Experimental Psychology (1909), τοῦ Judd, Psychology (1907), τῆς M. W. Calkins, An introduction to Psychology (1901), τοῦ B. Bourdon ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ G. Dumas ἐκδόσει Traité de Psychologie (1923-1924), τοῦ F. de Sarlo, I dati dell' esperienza psichica (1903) κτλ. Τῶν μὴ ἐπὶ τοῦ πειράματος στηριζομένων πραγματειῶν αἱ κράτισται εἶναι αἱ πολλάκις μνημονευθεῖσαι τοῦ Höffding, τοῦ Stout, Analitic Psychology (1η ἐκδ. 1896, 3η 1909), τοῦ Ward, Psychology (ἄρθρ. τῆς Βρεττανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας), τοῦ Höfler, Psychologie (1897)· ἐκ δὲ τῶν παλαιότερων παραμένει πάντοτε κλασικὸν τὸ ἔργον τοῦ Bain, The senses and the intellect, ἰδίᾳ ἐν τῇ 4ῃ ἐκδόσει τοῦ 1894.

φυχή»¹). Πᾶσαι αὐται αἱ ἠθικοῦ χαρακτήρος διατριβαὶ εἶχον ἐνιαίον τι γνώρισμα, πηγάζον ὡσαύτως ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (ὅστις ὁμῶς διὰ τῆς ἑαυτοῦ διακρίσεως τῶν ἀρετῶν εἰς θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς εἶχεν ὑποτοπῆσαι τὴν ἀπ' ἀλλήλων διαφορὰν τοῦ διανοητικοῦ καὶ τοῦ ἐνεργητικοῦ μέρους τοῦ ἀθρώπου), ἤτοι τὴν ἀρχὴν, ὅτι τὰ πάθη καὶ τὰ συναισθήματα παριστῶσιν εἶδος τὸ νότου τῆς ψυχῆς, ἣν ὁ νοῦς ὁρμεῖ νὰ μετριάσῃ ἢ νὰ ἐκριζοῖ, ὅπως ἀποδοκίμη ἰκανὸς νὰ ἐπιτυχάνῃ τῶν σκοπῶν, εἰς οὓς προορίζεται. Ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Καντίου δὲν ἐπεχύθη πολὺ νέον φῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος, πλὴν δ' ἤττον ὑπὸ τῶν μετ' αὐτὸν μεταφυσικῶν φιλοσόφων, πλὴν τοῦ Schopenhauer, ὅστις, ἂν ἠστόχησε νὰ διαστείλῃ ἐν τῇ βαθυγνώμονι αὐτοῦ ἐκδοχῇ τὸ συναισθηματὸν ἀπὸ τῆς βουλήσεως καὶ συνεχώνευσεν αὐτὸ εἰς μίαν μόνην ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τοῦ λόγου δρώσαν ὁρμὴν, ἠστόχησεν ὁμῶς περὶ τὴν διατύπωσιν ἀρχῆς, ἣτις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ψυχολογίας ἐφάνη ὅλως νέα. Ἄλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ κατέλθωμεν μέχρι τῶν συγχρόνων, ὅπως εὐρωμεν ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν τῶν ὑποκειμενικῶν στοιχείων τῆς συνειδήσεως· εἶναι δὲ ἀναμφήριτον ὅτι τοῦ Bain τὸ ἔργον περὶ τῶν συναισθημάτων καὶ τῆς βουλήσεως (ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1869) εἶναι ἀξιολογώτατον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ζητήματος.

Οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς πειρῶνται νὰ διαφωτίσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὸ μέρος τοῦτο, παρκαμείναν μέχρι τοῦδε λίαν σκοτεινόν, τοῦ ψυχικοῦ βίου. Θέλοντες δὲ τὰ ἑαυτῶν πορίσματα νὰ ἀναδείξωσιν ἐφάμιλλα κατὰ τὴν ἀκρίβειαν πρὸς τὰ ἐν τῇ μελέτῃ τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων ἐπιτευχθέντα πολλοὶ τούτων ἐπεχείρησαν νὰ ἐφαρμόσωσιν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν συναισθημάτων τὸ πείραμα. Ἡ φυσιολογικὴ ψυχολογία διὰ τὰς ἐπὶ τῶν συναισθηματικῶν φαινομένων ἐμφανιζομένης ἰσχυρὰς προσαλλήλους ἀιαφοράς ψυχικῶν γεγονότων καὶ σωματικῶν καταστάσεων κατώρθωσε νὰ χορηγήσῃ εἰδήσεις καὶ δεδομένα, ἅπερ ἐθεωρήθησαν σπουδαιότατα εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ πράγματος. Ἐλάττων χρήσις καὶ, ἀληθῶς εἰπεῖν, μετ' ἀμεσωτέρων ψυχολογικῶν σκοπῶν ἐγένετο καὶ τῆς ψυχοφυσικῆς εἰς τὰς τοιαύτας ἐρεῦνας· ὥστε κατὰ πάσας ταύτας τὰς ἀποπείρας πρὸς διασάφησιν τοῦ ἀμφισβητησίμου θέματος ἢ σύγχρονος ψυχολογία ἤχθη φυσικῶς τῷ λόγῳ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος τοῦ συναισθήματος διαφωτίζουσα τὰς παντοίας ἀπόψεις καὶ τὰς πρὸς τὰ ἄλλα στοιχεία τῆς συνειδήσεως ἀναφοράς αὐτοῦ²).

¹) Περὶ τῶν συγγραφέων τούτων πρὸβλ. ἀνωτέρω κεφ. I, σελ. 42.

²) Δεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν πειραματικῶν μεθόδων ἐρεῦνης τοῦ συναισθήματος ποιῶνται ὁ Wundt (Grundz. d. phys. Psych. 6η ἐκδ., τόμ. II, σελ. 274 κέ.), ὁ Kuelpe (Grundriss d. Psych. σελ. 237 κέ.), ὁ Lehmann (Die Haupt-

Ὅπως περὶ τῆς γνώσεως, οὕτω καὶ περὶ τοῦ συναισθήματος. ἡ ψυχολογία ὀφείλει νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τῆς ὁμογενείας αὐτοῦ. Ἡ παλαιὰ ψυχολογία σπουδάζουσα κυρίως, ὅπως διαστείλῃ τὰν ὀψιότερα ψυχικὰ γεγονότα ἀπὸ τῶν κατωτέρων, δὲν ἠδύνατο νὰ παραδεχθῆ ὅτι τὰν ὀψιότερα συναισθήματα ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ καλαισθητικῇ τάξει ἠδύνατο νὰ εἶναι τῆς αὐτῆς θεμελιώδους φύσεως πρὸς τὰ συνδεδεμένα μετὰ τῶν αἰσθημάτων ἢ τῶν ἀντιλήψεων. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἔπαυσεν ἀξιουμένη τινὸς ἀποδοχῆς : ὑπάρχουσι καὶ νῦν ψυχολόγοι, οἵτινες, καίπερ ἄλλος ἄλλην ἀκολουθοῦντες ἐπιστημονικὴν κτετέθουνσιν, ὑποστηρίζουσι κατὰ βάθος ἀνάλογον θέσιν ὅ. Πρὸς ἐξέτασιν καὶ διασάφησιν τοῦ ζητήματος ἀνάγκη νὰ κριθῶσμεν τί εἶναι συναίσθημα.

Ἐνῶς ἡ γνώσις ἀναφέρεται εἰς ἀντικείμενον σιωπηλῶς νοούμενον ὡς διάφορον τοῦ ἀντιλαμβανομένου ἢ λογιζομένου ὑποκειμένου, τὸ συναίσθημα ἔχει ὡς ἴδιον περιεχόμενον ὑποκειμενικὴν κατάστασιν τῆς συνειδήσεως ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμέσου ἀναφορᾶς πρὸς τι, ὅπερ νὰ εἶναι ἐξωτερικὸν καὶ ἕτερον πρὸς αὐτήν. Ἐὐ συναισθημα ἄρα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἰς οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἀναφέρεται ἢ εἰς αὐτήν τὴν συνείδησιν : οὕτως ἀντιλαμβανόμεθα ἀντικείμενον, ὅπερ τοποθετοῦμεν ἐν τινι σημείῳ τοῦ χώρου, ἢ ἡμετέρας φυσικῆς τινος ἀλλοιώσεως, ἣν ἐντοπίζομεν ἐν τινι σημείῳ τοῦ ἡμετέρου σώματος· ἀλλὰ τὸ συναίσθημα, ὅπερ ὅψ' ἑκατέρου τούτων δυνατὸν ἐν ἡμῖν νὰ παράγῃται, εἶναι κατάστασις καθαρῶς ἐσωτερικὴ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀφηρημένως νοουμένη φαινομένην ἀσθηρῶς ἀμετάδοτον. Εἶναι ἄρα ἀντίδρασις, παραγομένη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει ὑπὸ τινος γνωστικοῦ γεγονότος, καὶ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ παράγοντος τούτου γεγονότος προσλαμβάνει τὸ συναισθηματικὸν φαινόμενον χαρακτηρὰ ποικίλον. Ἀλλ' ἡ φύσις τοῦ γεγονότος, εἰς ὃ ἀναφέρεται ἢ ἀντίδρασις τοῦ συναισθήματος, δὲν δύναται νὰ μεταβάλλῃ τὴν θεμελιώδη φύσιν αὐτῆς τῆς ἀντιδράσεως, ἣτις διατηρεῖται ἢ αὐτὴ κατὰ πάντα αἵτης τὰ στάδια. Ἡ ἐνδομύχως ἰδιάζουσα καὶ εἰδικὴ κατάστασις τῆς ἀλλοιώσεως, ἢ ἠδείας ἢ λυπηρᾶς, ἣτις ἐπιτελεῖται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει ἕνεκα γνωστικοῦ τινος γεγονότος, διαμένει ἢ αὐτὴ, εἴτε πρόκειται περὶ αἰσθήματος καὶ ἐκ τῶν μάλιστα συγκεχυμένων (καί, ἂν τις θέλῃ νὰ μεταχειρι-

gesetze des menschl. Gefuchslebens, σελ. 75 κέ.). Κρίσιν γενικὴν καὶ χαρακτηριστὴρον μᾶλλον φιλοσοφικοῦ ὄρα ἐν τῇ βιβλίῳ τοῦ Rauh, De la methode dans la psychologie des sentiments (1899).

1) Οὕτω λ. χ. ὁ Ladd, ὅστις ἐν τῇ ἔργῳ αὐτοῦ, Psychology descriptive and explanatory σελ. 54, ἐρωτᾷ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συγκρίνωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ τυροῦ ἢ τοῦ ζύθου παρεχομένην ἡδονὴν πρὸς τὴν ἡδονὴν ἐπὶ τῇ ἀκροασει εὐδαιμονίου διδασκαλίας τοῦ δράματος τοῦ Ἀμλέτου.

σθῆ τὴν φράσιν ταύτην, ἐκ τῶν ἤκιστα ἐδγενῶν) εἴτε πρόκειται περὶ γεγονότος τῆς λογικῆς νοήσεως ἢ τῆς φαντασίας ἐκ τῶν συνθετωτάτων καὶ ὑψηλοτάτων. Ἡ ἀρχικὴ κίνησις τῆς ψυχῆς (ἵνα μεταχειρισθῶμεν τὴν μεταφορὰν ταύτην) παραμένει κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἢ αὐτῆ, κατὰ τὸν αὐτὸν γινομένην τρόπον, μάλιστα δὲ σαφέστερον ἢ ἐπὶ τῆς περιπτώσεως τῶν ποικίλων τάξεων τῶν γνώσεων, ἐνθα ἐπίσης εὐρίσκομεν ὁμογένειαν φύσεως πρὸς ἄλληλα στοιχειωδῶν καὶ πολυπλόκων γεγονότων ¹⁾).

Τοιοῦτο ζήτημα ἀναγκαιῶς ἐμπεριέχει ἕτερον, τὸ τῆς εἰδικότητος τοῦ συναισθήματος. Τῷ ὄντι συγγραφεῖς τινες, ἀρνούμενοι τὸ ὁμογενὲς ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων συναισθημάτων, παρέλκονται ἀναποδράστως εἰς τὸ νὰ καταλύσωσι τὰ κατώτερα συναισθήματα ἀνάγοντες αὐτὰ εἰς κυρίως καὶ ἀληθινὰ αἰσθήματα. Ὁ δοκιμώτατος ὑπέρμαχος τῆς θέσεως ταύτης, ἦν δυνάμεθα νὰ ὀνομάζωμεν αἰσθηματοκρατικὴν (πρὸς τὴν θέσιν ταύτην ἀντιστοιχεῖ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, νεωτέρᾳ τῆς θεωρίας περὶ βουλήσεως), εἶναι ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὁ Stumpf ²⁾). Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς οὗτος, ὑποστηρίζων τὴν ἑαυτοῦ θέσιν, ποιεῖται ἐπίδειξιν τῆς αὐτῆς ἐκείνης καὶ ἤκιστα πειστικῆς λεπτότητος ἐπιχειρημάτων, ἦν ἤδη κατεστήσαμεν φανεράν διαλαμβάνοντες περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ παραδεδομένης μεθοδολογίας τῶν αἰσθημάτων. Ὑποστηρίζων τὴν ὑπαρξίν εἰδικῶν ἀλγεινῶν αἰσθημάτων παραδέχεται σιωπηλῶς ψυχικὴν κατάστασιν, κεκτημένην πάντα τὰ εἰδικὰ γνωρίσματα τοῦ ὕφ' ἡμῶν καλουμένου στοιχειώδους ἢ, ἀν-θελη τις, φυσικοῦ συναισθήματος λύπης. Ὅθεν, ἀχθείσης ἐπιδειξίως εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον τῆς ἀποδείξεως, φαίνεται περιττὸν νὰ παραδεχώμεθα πλὴν τῆς ποιότητος τοῦ ἀλγεινοῦ αἰσθήματος εἰδικὴν τινα συναισθηματικὴν ποιότητα αὐτοῦ ³⁾). Ἀλλὰ δεκτικῆς γενομένης τῆς ὑπάρξεως εἰδικῶν ἀλγεινῶν αἰσθημάτων, διαφόρων ἀπὸ τῶν ὀργανικῶν ἢ μυϊκῶν (καθὼς ἄλλως ποιεῖ καὶ ὁ

¹⁾ Πρὸς περὶ τούτου τὰς ἀξιολόγους παρατηρήσεις τοῦ Ribot ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ: *Problèmes de psychologie affective*, 1910, 131 σελ. 13 κέ. καὶ τοῦ Höfding, *Psychologie*, ἐκδ. γαλλ. σελ. 293 κέ. Ὅρα ὡσαύτως, ἀν καὶ εἶναι ἤττον σαφές περὶ τοῦ τοιοῦτου ζητήματος, τὸ βιβλίον τοῦ Titchener, *Lectures on the elementary Psychology of Feeling and Attention* (1908).

²⁾ Ἄλλος ἐπιδραστικώτερος ὑπέρμαχος τῆς θέσεως ταύτης εἶναι ὁ Bourdon, *La sensation de plaisir* (*Revue philosophique*, Σεπτέμβριος 1893). Πρὸς G. Dumas, *Traité de Psychologie*. Τόμ. I σελ. 419 κέ. Τὴν θέσιν ἀσπάζεται ἐπίσης ὁ Frey, *Die gefühle*, 1891. Ὁ Stumpf ὑπερμαχεῖ τῆς γνώμης τοῦ ἐν διαφόροις πραγματικαῖς ἐν *Zeitschrift f. Psychol. und Physiol. d. Sinnesorgane*, 1906, ἐν ἀνακοινώσει εἰς ψυχολογικὸν συνέδριον τοῦ 1907, κτλ. Πρὸς τὸν περὶ τούτου μακρὸν λόγον τοῦ Titchener, ἐνθ' ἀν. σελ. 85 κέ.

³⁾ Παρὰ Titchener, ἐνθ' ἀν. σελ. 89.

Wundt) ¹⁾, τὸ αἰσθητικὸν γεγονὸς, δι' ἀφαιρέσεως ἀποχωριζόμενον, πρραμένει πάντοτε ψυχολογικῶς διακεκριμένον ἀπὸ τοῦ συναισθηματικοῦ. Εἴμεθα πάντοτε ἴκανοὶ ν' ἀποχωρίζωμεν ἐν τῷ πραγματικῷ ἐνιαίῳ καὶ συγκεκριμένῳ γεγονότι ἐντυπώσεώς τινος τοῦ εἴδους τούτου ὅ,τι εἶναι αἰσθημα ἀπὸ τούτου, ὅπερ εἶναι συναισθημα. Ἐπί τινων δὲ αἰσθημάτων (οἶον τοῦ νυγμοῦ) ἡ διάκρισις φαίνεται ὅτι βοηθεῖται ὑπὸ τινος διαφορᾶς περὶ τὸν χρόνον, ὅστις παρέρχεται μεταξὺ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἐτέρου γεγονότος ²⁾. Ἡ ἀνάλυσις τοῦ συγκεκριμένου γεγονότος εἰς τὰ συστατικὰ στοιχεῖα του ὀφείλει ὅπωςδῆποτε νὰ εἶναι πάντοτε δυνατὴ, ὅταν παραδεχώμεθα τὸ δυνατόν ψυχολογικῆς ἐπιστήμης, ἐχούσης ὡς ὄρον αὐτῆς ἀκριβῶς τὴν δι' ἀφαιρέσεως ταύτην διαχώρισιν τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν ιδιοτήτων, ἐξ ὧν σύγκειται τὸ ψυχικὸν γεγονὸς, οἶον ἐμφανίζεται ἐν τῇ πραγματικότητι. Δὲν φαίνεται δὲ συνάδουσα πρὸς ταύτην τὴν πρὸ πάντων τῶν ἐπιστημόνων θεωρητικῶς ὡμολογημένην ἀρχὴν ἢ δημιουργία ἀμφιλόγων ἐννοιῶν, ὡς ἡ ἤδη ἄνωτέρῳ ἐξετασθεῖσα ἐννοια τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως ἢ ἡ ἐννοια αὕτη τῶν ἀλγεινῶν αἰσθημάτων, ἣτις σφόδρα προσαρμόζεται πρὸς διπλὴν ἐρμηνείαν. Οἱ τοῦτο ποιοῦντες παρολισθαίνουσιν ἄκοντες εἰς τὴν νοησιοκρατικὴν ἐκείνην ἐκδοχὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἣν ὁ Ἑρβερτος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐπεχείρησαν νὰ νυφώσωσιν εἰς σύστημα ψυχολογικόν. Ἐὰν ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ εἶχεν ἀναμφιβόλως τὴν ἀρετὴν τῆς συνοχῆς, ἦτο ὅμως ἀστήρικτος θέλουσα νὰ παραγάγῃ γεγονότα τὸσον οὐσιωδῶς εἰδικά, ὡς τὸ συναισθημα καὶ τὴν βούλησιν, ἀπὸ τῆς συνεργίας τῶν παραστάσεων. Ἄπραξα ἢ διαλεκτικὴ τῶν τοιούτων ψυχολόγων οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ προδείξῃ τὸ δυνατόν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τούτων, αἵτινες εἶναι φαινόμενον τῆς γνώσεως, ἐπ' ἐκείνα, ἅπερ ἐκφράζουσι τὸ ὑποκειμενικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ³⁾.

Πρὸς τὴν νοησιοκρατικὴν ἐκδοχὴν πλησιάζει καὶ τις τανῶν τεθρυλημένη διδασκαλία περὶ τῶν συναισθημάτων, ἣτις ὅμως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δύναται νὰ φανῇ ὅτι σφόδρα ἀφίσταται ἀπ' αὐτῆς. Εἶναι ἡ περὶ τῶν συναισθημάτων ἢ θυμικῶν διεγέρσεων γνωστοτάτη θεωρία τοῦ James. Τὰ συναι-

¹⁾ Grundz. d. physiol. Psychol. I, σελ. 13 κέ.

²⁾ Πρὸβλ. Höffding, Psychologie (γαλλ. ἐκδ.) σελ. 295 κέ. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς σφόδρα ἐστὶ ἀμφισβητεῖται. Ὁ Lehmann λ. χ. ἀρνεῖται αὐτό· πρὸβλ. Die Hauptgesetze d. menschl. Gefühlslebens, σελ. 52 κέ.

³⁾ Ἐκ τῶν ποικίλων ἀνασκευῶν τῆς Ἑρβερτείου ψυχολογικῆς διδασκαλίας, ἀναγενομένης ὑπερὸν τοῦ Nahlowsky, Volkmann καὶ ἄλλων, δύναται τις γὰ ἰδῆ πλὴν τῶν τοῦ Wundt, σποράδην ἐν τοῖς πολυαριθμοῖς αὐτοῦ ἔργοις καταχωρισμένων, καὶ τὴν ἐκτενῆ ἀναίρεσιν τοῦ Lehmann, περιεχομένην ἐν τῷ ἄνωτέρῳ παρατεθέντι ἀξιολόγῳ ἔργῳ αὐτοῦ περὶ τῶν Hauptgesetze d. menschl. Gefühlslebens, σελ. 23 κέ.

σθήματα κατ' αὐτὴν ἀποτελοῦνται πρῶτιστα καὶ μάλιστα ἔκ τινος ἀνταντακλαστικῆς τοῦ ὀργανισμοῦ ἀντιδράσεως πρὸς τὰ ἔξωθεν ἐρεθίσματα· εἶναι δὲ ἡ ἀντίδρασις αὕτη σύμπλεγμα ὀργανικῶν ἀλλοιώσεων, φανεροῦμένων ἡμῖν διὰ τινων ἰδιαιτέρων αἰσθημάτων, ἅτινα καὶ ἀποτελοῦσι τὴν οὐσίαν τοῦ συναισθήματος ¹⁾). Εἶναι γνωστόταται αἱ προκληθεῖσαι συζητήσεις ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης, περὶ ἧς, ὡς καὶ περὶ τῆς τοῦ Lange, θὰ λάβωμεν καιρὸν νὰ σχοληθῶμεν κατωτέρω· διότι ἐν αὐταῖς ὑπονοεῖται τὸ γενικώτατον πρόβλημα τῶν προσκλήλων ἀναφορῶν πνεύματος καὶ σώματος. Ὁ James ἄγει εἰς στενὴν σχέσιν τὸ γεγονός τοῦ συναισθήματος πρὸς τὸ τοῦ ὀρμεμφύτου ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ αὐτοῦ· οὐδείς δ' ἔχων ἔννοιαν τοῦ ψυχικοῦ βίου ὡς γεγονός ἐνδομύχως συντηρημένον κατὰ πάντα τὰ μέρη αὐτοῦ, θὰ θελήσῃ νὰ καταπολεμήτῃ τὴν ἀποψιν ταύτην, ἧτις παρέχει νέον καὶ δραστικὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἐπιχειρήμα. Ἀλλ' ὅμως παραμένει πάντοτε τοῦτο τὸ βέβαιον, ὅτι τὸ ὀρμεμφύτον, καθὼς ἐκδήλωσις, ἐμπεριέχει ἀναγκάτως κινητικὸν τι στοιχεῖον, ὅπερ ἐν τῷ συναισθήματι καθ' ἑαυτὸ ἀπολύτως ἐλλεῖπει. Πρὸς δ' ἔτι, καὶ τοῦτο παρατηρήθη ἤδη ὑπὸ πολλῶν ψυχολόγων, ἡ τοῦ James θεωρία δύναται νὰ ἀλλοιωθῇ τὸ πολὺ περὶ τῶν κατωτέρων συναισθημάτων, καὶ ἐπὶ τούτων ὀφείλομεν νὰ ἐπαναλάβωμεν τὰ κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ Steiner προενεχθέντα ἐπιχειρήματα, ἐνῶ ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων καὶ χαρακτηρικοῦ ιδεώδους συναισθημάτων, οἷα εἶναι τὰ κοινωνικά, ἠθικά, καλλιτεχνικά, διανοητικά, θρησκευτικά, ἐν οἷς ἡ ὀρμεμφύτος ὀλκή καὶ τάσις εἶναι ἀσθενεσάτη ἢ φαίνεται ὅτι σχεδὸν παντελῶς ἐλλεῖπει, ἡ θεωρία πλέον δὲν εἶναι ἐπαρκής ²⁾).

Ἀλλ' ἡ θεωρία αὕτη, εἰ καὶ περιέχει στοιχεῖα νοησιοκρατικά, προσπελάζει κατὰ πολὺ ἔνεκα τῆς ὑπ' αὐτῆς ἰδρυομένης προταλλήλου σχέσεως ὀρμεμφύτου καὶ συναισθήματος πρὸς ἄλλην τινά, ἧτις ἔχει ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων πολλοὺς ὑπερμάχους. Καθὼς ἐν τῇ νοησιοκρατικῇ διδασκαλίᾳ γίνεται ἐπαισθητὴ ἀντανάκλασις τις τῆς ἰερέαυτου ἐκδοχῆς, οὕτως ἐν τῇ ἑτέρᾳ γίνεται ἐπαισθητὴ οἷον ἡχώ τις τῆς ὑπεναντίας ἐκδοχῆς τοῦ Schopenhauer. Προσνέμων οὕτως ἐν τῇ ἑαυτοῦ

¹⁾ James, Principii di psicologia, ἐκδ. ἰταλ. σελ. 745 κέ.

²⁾ Πάμπολλα εἶναι τὰ περὶ τῆς τοῦ James καὶ τῆς ἐν μέρει συγγενοῦς πρὸς αὐτὴν θεωρίας τοῦ Lange γεγραμμένα. Δὲν ὑπάρχει πραγματεία περὶ τῶν συναισθημάτων οὐδὲ γενικὴ ψυχολογικὴ πραγματεία, ἐν ᾗ νὰ μὴ γίνεσσι ἰκανὸς περὶ αὐτῆς λόγος. Πρὸβλ. λ. χ. Rauh, De la méthode dans la psychologie des sentiments (1899), σελ. 135 κέ. Ribot, La psychologie des sentiments, σελ. 96 κέ. Ziegler, Das Gefühl, ἐκδ. 4η (1908) σελ. 213 κέ. G. Dumas, Traité de psychologie, I, σελ. 676 κέ. (1923).

θεωρητική ἀπόψει πρωτεύουσαν ἀξίαν εἰς τὴν βούλησιν ἀντέταττε πρὸς τὴν γνῶσιν τὴν πράξιν, πρὸς τὴν θεωρίαν τὴν ὁρμὴν ¹⁾).

Γνώσις ἄρα καὶ βούλησις εἶναι τοῦ ψυχικοῦ βίου οἱ δύο πόλοι : τὸ συναίσθημα ἐμπεριέχεται ἐν τῇ βουλήσει ὡς τις πρώτη αὐτῆς φάσις, ὡς τις πρωτόγονος, λανθάνουσα βούλησις. Πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην φαίνεται ἔτι προσεγγίζουσιν οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς, οἱ δοξάζοντες ὅτι ἡ κίνησις εἶναι βᾶσις καὶ ὄρος θεμελιώδης τοῦ «παθηματικοῦ βίου». Καὶ καθάπερ ὁ Schopenhauer, παρ' ᾧ ἡ μηχανικὴ, ἡ ζωϊκὴ ὁρμὴ δυσκόλως δύναται νὰ διακριθῇ ἀπὸ τῆς κυρίως ψυχικῆς, παραδέχονται καὶ οὗτοι ὅτι ἡ «μόνη διαφορὰ κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς φυσιολογίας εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν μελέτην», εἶναι ὅτι αἱ δυνάμεναι νὰ γίνωσι κινήσεις ἢ αἱ ἐν γενέσει οὔσαι ἢ πραγματοῦσαι ἢ ἐπισχεθεῖσαι λέγονται χρεῖαι, ὀρέξεις, ὁρμέφυτα, τάσεις, κλίσεις, ἐπιθυμίαι καὶ ἀποστροφαί. Οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει ἡλλαγμένων παρὰ τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἀποψις ²⁾).

Τὸ πρῶτον ἄρα γεγονὸς εἶναι ἡ κίνησις : αἱ δυάρεστοι ἢ εὐάρεστοι καταστάσεις, καθ' ἣν οὔσαι πρὸς τὴν συνείδησιν τὸ σπουδαιότατον γνῶρισμα τοῦ παθηματικοῦ βίου, διότι εἶναι τὸ σαφέστατον, ὄντως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀποτελέσματα, ἐνδείγματα τῆς κινητικῆς ἐνεργείας τῶν χρεϊῶν καὶ τῶν τάσεων πληρουμένων, ἀντικοπτομένων, κωλυομένων ³⁾).

Ἐτι ριζικώτερα εἶναι ἡ ὑπό τινος ἄλλου συγχρόνου ὑποστηριζομένη θεωρία, καθ' ἣν, ἐπειδὴ πᾶν γεγονὸς τῆς συνειδήσεως εἶναι ἐνδειγμα διαταραχῆς τοῦ ὀργανισμοῦ, τὰ παθηματικὰ φαινόμενα ἐνδεικνύουσι βαρυτέραν διαταραχὴν τῆς ὑπὸ τῶν ἄλλων ψυχικῶν φαινομένων ἐνδεικνυομένης. Διότι κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον πᾶν ψυχικὸν γεγονὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σημεῖον ἀτελείας τινὸς τοῦ ὀργανισμοῦ ⁴⁾. Ἐν κεφαλῇ δὲ τὸ συναίσθημα κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἔχει βᾶσιν ὀργανικὴν· σύγχρονος δὲ συγγραφεὺς διορθῶν τὴν θέσιν τοῦ James ψέγει τοῦτον ὅτι εἰς πάντα τὰ αἰσθήματα προσῆψε τὴν αὐτὴν ἀξίαν, ἐνῶ μόνον τὰ σπλαγχνικὰ αἰσθήματα εἶναι τὸ ἀσφαλὲς σημεῖον τῆς ὑπάρξεως τοῦ συναι-

¹⁾ Πρβλ. ἀνωτέρω ἐν κεφ. I, σελ. 64 κέ.

²⁾ Τὰ δύο χωρία εἶναι ελλημμένα ἐκ τοῦ Ribot (ἐνθ. ἀν. σελ. 29), ὅστις εἶναι ὁ ἐπισημότερος ὑπέρμαχος τῆς «κινητικῆς» ταύτης θεωρίας τοῦ συναισθήματος.

³⁾ Αὐτ. σελ. 50. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως : La vie inconsciente et les mouvements (1914), σελ. 45 κέ.

⁴⁾ Fr. Paulhan, Le phénomènes affectifs et les lois de leur apparition (1887) σελ. 160. Ἡ αὐτὴ θεωρία ὑποστηρίζεται ὑπὸ τοῦ Feré καὶ τοῦ Sollier.

σθήματος ¹⁾. Καὶ ἄλλοι, ἐξαιρόντες ἐντόνως τὴν θέσιν ταύτην, ἀποφαίνονται ὅτι τὸ συναίσθημα εἶναι ὀργανικὴ αἰτία ἡδονῆς καὶ λύπης ²⁾.

Πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην ἔχει τις πρῶτιστα πάντων νάντεϊπη, ὅτι ἐνεκα τῆς ἑαυτῆς τάσεως τοῦ νὰ ἐξηγή τὸς βιολογικὰς ἀρχὰς τοῦ συναισθήματος ἐκβαίνει τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ψυχολογίας καὶ προσλαμβάνει τὸν χαρακτήρα ἀληθοῦς θεωρητικῆς ἀπόψεως περὶ τῶν προσαλλήλων ἀναφορῶν πνεύματος καὶ σώματος. Δὲν εἶναι ἄρα ἐνταῦθα ὁ οἰκείος τόπος, ὅπως εἰσέλθωμεν εἰς τοιαύτην ἐξέτασιν. Ἀλλὰ περιοριζόμενοι εἰς τὴν στενώτερον ψυχολογικὴν αὐτῆς ἀποψιν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὑέλουσα αὕτη νάναδιφήση ἐνδοτέρω τὴν φύσιν τοῦ συναισθήματος παραμελεῖ νὰ δώσῃ τὰ εἰδικώτατα χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ, ἤτοι τὰ τῆς ὑποκειμενικῆς ἀντιδράσεως. Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀπόκρυφος αὐτοῦ αἰτία, βέβαιον ὑπάρχει ὅτι τὸ ψυχικὸν γεγονός, ὅστινος πρῶτιστα καὶ μάλιστα θφείλει νὰ στοχάζεται ἡ ψυχολογία, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀντίδρασις αὕτη. Τὸ νὰ ἐμφανίζεται ὡς τοιαύτη εἰς τὴν συνείδησιν δὲν εἶναι βεβαίως πλάνη τις, ἀλλ' ἀληθὲς καὶ πραγματικὸν γεγονός, καθόσον ἡ ψυχικὴ πραγματικότης οὐδένα ἕτερον ἔχει λόγον ὑπάρξεως παρὰ τὸ νὰ εἶναι ὑφ' ἡμῶν ἀντιληπτῆ. Ἀλλὰ δεκτικῆς γενομένης τῆς εἰδικότητος τοῦ συναισθήματος, ἀνάγκη νὰ καθορίσωμεν τὰς ἀπόψεις καὶ νὰ κριθῶσωμεν τοὺς χαρακτήρας αὐτοῦ.

Εἶναι ἀρχὴ λίαν παλαιὰ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ὅτι τὸ συναίσθημα ἐκδηλοῦται ἐν ταῖς δύο μορφαῖς τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης. Ἡ δὲ διάκρισις αὕτη ὑπῆρξε καὶ ἡ βᾶσις ἠθικῆς διδασκαλίας, ἥτις ἀναφανείσα ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἔλαβε μετὰ τὸν XVII αἰῶνα μεγάλην ἐπίδοσιν ἐν τῇ ἀγγλικῇ φιλοσοφίᾳ. Τῶν νεωτέρων ψυχολόγων ἔνιοι ὑπερμαχῆσαν τῆς κλασικῆς ταύτης διακρίσεως ἀποδεικνύοντες ὅτι πᾶσι αἱ ἄλλαι μορφαὶ τοῦ συναισθήματος εἶναι δευτερεύουσαι, δυνάμεναι ἐν τέλει νάναχθῶσιν εἰς τὰς δύο ἐκείνας ³⁾. ἄλλοι δ' ὅμως, ἐφιέμενοι ἀναλύσεως ἀκριβεστέρας καὶ λεπτομερεστέρως, ἐπενόησαν ἄλλας διαιρέσεις, αἵτινες μᾶλλον ἢ ἦττον ἠὲδοκίμησαν, πάντως δ' εἶναι ὑποκείμενον ζωηρῶν συζητήσεων.

Ἐν πρῶτοις ἔχομεν τοῦ Wundt τὴν διαίρεσιν. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον ἡδονὴ καὶ λύπη δὲν ἐμφαίνουσι πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ συναισθήματος, ἀλλ' ἰδιαιτέρως τὰς παρακολουθούσας τὰ ἄπτικά, μυϊκὰ, ὀργανικά, ὀφραντικά, γευστικὰ αἰσθήματα. Εὐθὺς δ' ὅμως ὡς μεταβῶμεν

¹⁾ G. Revault d'Allones. Les inclinations, leur rôle dans la psych. des sentiments. 1908 σελ. 213 κέ.

²⁾ Sergi, Les émotions (1901), σελ. 92 κέ.

³⁾ Τούτων εἶναι ὁ Spencer καὶ ὁ Bain, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Hoffding, ὁ James, ὁ Stout, ὁ Sully, ὁ Ward, ὁ Ribot καὶ ὁ Külpe, οὗ πρῶτ. Grundriss der Psychologie σελ. 248 κέ.

εἰς τὰ ἀκουστικά ἢ ὀπτικά, εὐρίσκομεν μετὰ τούτων συνημμένας μορφὰς συναισθηματικῆς ἀντιθέσεως μὴ δυναμένας νὰ συμπεσθῶσιν εἰς τὸ σχῆμα ἐκείνο ¹⁾). Ἐὰν παραδεχώμεθα, λέγει ὁ Wundt, ὅτι τοῦ συναισθήματος ὁ χαρακτήρ εἶναι οὐχὶ ὁ τῆς ἀπλῆς ἀναγωγῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἡδονὴν ἢ τὴν λύπην, ἀλλ' ὁ γενικώτερος καὶ ὀρθότερος χαρακτήρ ὑποκειμενικῆς καταστάσεως, μὴ δυναμένης νὰ ἀναφέρηται εἰς τὰς ιδιότητας τῶν ἀντικειμένων, θὰ εὐρωμεν ὅτι τὰ συναισθήματα, ἅτινα συνοδεύουσι μετὰ τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων, ἀντιδιαστέλλονται διὰ τινος ἀντιθέσεως διαφόρου τῆς ἀντιθέσεως τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης, ἤτοι διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῆς ἐξέγερσεως καὶ τῆς καταπραϋνσεως (Erregung und Beruhigung). Ἄλλαι δ' ὁμῶς ἀντιλήψεις παράγουσι συναισθήματα διαφόρου εἴδους. Οὕτως ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραγομένων λ. χ. ὑπὸ μετρονόμου, σημαίνοντος βραδέως τὸν χρόνον, θυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν εἰδικήν τινα ἀντίθεσιν συναισθημάτων, ἤτοι συντάσεως (Spannung) καὶ χαλάρωσεως (Lösung). Ἀμφότερα τὰ ζεύγη ταῦτα τῶν συναισθημάτων ἐνδέχεται φυσικῶς τῷ λόγῳ νὰ συνεπιπλέκωνται μετὰ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης καὶ νὰ ὑποχωρῶσιν εἰς πολὺπλοκα συναισθήματα καὶ παθήματα ποικίλα τὴν μορφήν καὶ τὴν ποιότητα ²⁾).

Ὁ Wundt διεξέρχεται μετὰ λεπτομερείας τὸ *τριχῆ διαστατὸν* τοῦτο σύστημα προσπαθῶν, ὡς αὐτῷ ἔθος, νὰ προσποιήτῃ εἰς τοῦτο τὴν ὅσον ἔνεστι μέγιστην ἀκρίβειαν, ὥστε νὰ δύναται νὰ περιλάβῃ καὶ ἐρμηνεύῃ τὸν ὅλον πολὺπλοκον συναισθηματικὸν καὶ παθηματικὸν βίον³⁾). Ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῆς παραδιάσεως τῆς παραδεδομένης διαιρέσεως τῶν συναισθημάτων πρέσχεν ἀφορμὴν εἰς ζωηρὰς συζητήσεις. Ἐλάχιστοι μὲν ψυχολόγοι ἐνέκριναν αὐτὴν κατὰ πάντα, τινὲς δ' ἐζήτησαν νὰ συμπληρώσωσι καὶ διορθώσωσιν αὐτήν· ἀλλ' οἱ πλείστοι ἐνέμειναν πάντοτε ἐν τῇ κλασικῇ μορφῇ τῆς ἀντιθέσεως ἡδονῆς καὶ λύπης. Ὁ Lipps λ. χ. ἔχει κατὰ τὰς ἐπιπέδους ἀπλῆν τῆς τοῦ Wundt. Ἡ ἀρχή, ἀφ' ἧς ὀρμάται ὁ Lipps, εἶναι ὅτι τὸ συναισθηματικὸν εἶναι ὁ ἀμεσώτατος διορισμὸς ἢ ποιότης τοῦ ἐγῶ, οὗ ἀμέσως λαμβάνομεν πείραν (erlebt), καὶ ὡς τοιοῦτον ἀντιτίθεται πρὸς τὸ ἀντικειμενικὸν γεγονός, συνιστάμενον ἐκ τῶν αἰσθημάτων, ἀντιλήψεων, παραστάσεων καὶ νοημάτων. Αἱ ὑποκειμενικαὶ ψυχικαὶ αὗται καταστάσεις δὲν ἐκφράζονται ἐν μόναις ταῖς μορφαῖς τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ἀλλὰ συναποτελοῦσι πολὺπλοκούς καταστάσεις, ἐν αἷς τὰ στοιχεῖα τὰ τε παθηματικὰ καὶ τὰ γνωστικὰ εἶναι

¹⁾ Grundz. d. phys. Psych. τομ. II (6η ἐκδ. 1910), σελ. 295 κέ.

²⁾ Wundt, ἐνθ' ἀν. σελ. 297.

³⁾ Πρὸς λ. ἐνθ' ἀν. σελ. 298 καὶ 299 τὰ διαγράμματα, δι' ὧν ζητεῖ νὰ παραστήσῃ ἀκριδῶς τὰς προσκλήλους ἀντιφορὰς τῶν τριῶν ζευγῶν τῶν συναισθηματικῶν ἀντιθέσεων καὶ τὰς ἰδιαιτέρας μορφὰς πορείας, ἃς αὗται ἐμφανίζουσιν.

οὕτω συγκεχωνευμένα, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνωνται ἀπ' ἀλλήλων. Πᾶσα δὲ πρὸς τοῦτο γενομένη ἀπόπειρα ὑπὸ τῶν ψυχολόγων εἶναι κατὰ τὸν Lipps καθαρὰ ματαιοπονία. Ἐν τῷ ὅμως τὸ ἐπίπλοκον καὶ ἡ ἀπειρος ποικιλία τῶν συναισθημάτων δὲν κωλύουσι τὸν Lipps νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ κατατάξῃ τὰς θεμελιώδεις ἀντιθέσεις αὐτῶν ¹⁾. Καὶ αὐτὰ εἶναι τρεῖς δυνάμεναι ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐσωτάτας καὶ ὑποκειμενικὰς ἀλλοιώσεις τοῦ ἡμετέρου ἐγῶ. Ἡ πρώτη τῶν ἀντιθέσεων τούτων ἀπορρέει ἐκ τῆς διπλῆς μορφῆς τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὄντος συνεχοῦς ἐναλλαγῆς ἀντιλήψεως καὶ καταλήψεως, καθ' ἣν ἡ μὲν τῶν λειτουργιῶν τούτων, ἡ ἀντίληψις, ἐκφράζει τὸ γενικώτατον γεγονὸς, ὅπερ εἶναι ἡ συνέχεια ἢ τὸ σύνολον τοῦ συνειδητοῦ βίου, ἡ δὲ, ἡ κατάληψις, σημαίνει τὰς μάλιστα ἐκδήλους καὶ περιορισμένας στιγμὰς, καθ' ἃς ψυχικὸν τι στοιχεῖον ἐξάιρεται ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῆς ἡμετέρας προσοχῆς. Ἀλλὰ πᾶσα ἀντίληψις καὶ πᾶσα κατάληψις ἐνῶ ἀναφέρεται εἰς τι ἐξωτερικὸν ἢ ἀντικειμενικόν, ἐκφράζει ἅμα τὸ καθαρῶς ψυχικὸν γεγονὸς, τῆς ἀντιλήψεως ἢ καταλήψεως θεωρουμένων καθ' ἑαυτάς. Ἐκ δὲ τῆς καταστάσεως, ἐν ἣ διατελεῖ τὸ ἀντικείμενον, καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἡμέτερον ἐγῶ ἢ τούτου ἀντίληψις ἢ κατάληψις, ἐξαρτᾶται δευτέρως τὴν ἀντίθεση συναισθημάτων ἀντιληπτικῶν ἢ καταληπτικῶν τοῦ ἀντικειμένου (ἢ συναισθημάτων τοῦ ἀντικειμένου) καὶ συναισθημάτων τῆς ἀντιλήψεως ἢ τῆς κατάληψεως.

Ἀλλ' ἡ τοιαύτη σχέσις τοῦ ἡμετέρου ἐγῶ πρὸς τὰ ἀντικείμενα δύναται νὰ εἶναι διττή, καθ' ὅσον συναισθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ἐλευθέρους ἢ δεδουλευμένους, καθορίζοντας ἢ καθοριζομένους ὑπ' αὐτῶν. Ἐντεῦθεν τρίτη ἀντίθεσις, ἡ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς μὴ ἐλευθερίας ²⁾.

Ἀλλ' αἱ θεμελιώδεις αὗται ἀντιθέσεις δὲν καλύπτουσι πᾶσαν τὴν περιόχην τοῦ συναισθήματος. Ὁ Lipps προσθέτει ἄλλας τινὰς μᾶλλον ἢ ἥττον συνδεδεμένας πρὸς ἐκείνας, οἷον τὰ συναισθήματα ὑποκειμενικότητος καὶ ἀντικειμενικότητος ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, τὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνάγκης, τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς παθητικότητος τῆς καταλήψεως· ἀλλ' ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα προσνέμει εἰς ἄλλην τινὰ κατηγορίαν παθηματικῶν γεγονότων, ἅτινα κατατάσσει ὡς συναισθήματα τάσεως (Strebung)· ἔλκουσι δὲ ταῦτα τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ θεμελιώδους καὶ γενικοῦ συναισθήματος τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὥστε εἶναι ἔσχατον καὶ οὐχὶ περαιτέρω ὀριστὸν γεγονὸς τῆς συνειδήσεως, τάσις τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἐπέκτασιν. Οὕτως εἰς τὴν κα-

¹⁾ Th. Lipps, Vom Fühlen, Wollen und Denken (1902) σελ. 6 καὶ Leitfaden d. Psychologie (1906) σελ. 281 καὶ.

²⁾ Vom Fühl. Woll. u. Denk., σελ. 9.

τηγορίαν ταύτην περιλαμβάνονται τὰ συναισθήματα ἐπιθυμίας, φόβου, ἐλπίδος καὶ τῶν τοιούτων. Ἄλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ μορφαὶ ἀντιθέσεων παρακολουθοῦνται ὑπὸ τινος ἰδιαιτέρας καὶ παραλλαττούσης ἀποχρώσεως ἡδονῆς καὶ λύπης.

Ἡ κατάταξις αὕτη τῶν συναισθημάτων εἶναι βεβαίως ἢ μάλιστα πολὺ πλοκος ἐκ τῶν ἐπιχειρηθειῶν ὑπὸ τῶν νεωτέρων ψυχολόγων ¹⁾. Ἄλλ' ὁδὸν ὁμαλωτέραν καὶ ἀπλουστέραν βαδίζουσιν ἄλλοι συγγραφεῖς, οἷον ὁ Royce, ὅστις ἀποστέρων τὸ παρὰ Wundt τριχῆ διαστατὸν τῶν συναισθημάτων, ἀκολουθεῖ διχῆ διαστατὸν σύστημα, ἧτοι διαίρεσιν εἰς συναισθήματα ἡδονῆς καὶ λύπης καὶ εἰς συναισθήματα ταραχῆς ἢ ἀνησυχίας (restlessness) καὶ ἀναπαύσεως (quiescence)· ἡ δὲ δευτέρα ἀντίθεσις ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὴν παρὰ Wundt ἀντίθεσιν τῆς ἐξεγέρσεως καὶ καταπράξεως ²⁾. Τὴν αὐτὴν διαίρεσιν ἀσπάζεται ὁ Ribot, καθ' ὃν αἱ δύο μορφαὶ τῆς ταραχῆς καὶ τῆς ἀναπαύσεως ἀντιστοιχοῦσιν ἀκριβῶς πρὸς τὴν περὶ τοῦ συναισθήματος κινητικὴν αὐτοῦ ἐκδοχὴν ³⁾. Ὁ Titchener, ὅστις ἀποδέχεται τὴν γνώμην ταύτην, ἐξαίρει τὸ ἔργον, κατ' αὐτὸν σπουδαιότατον, ὅπερ ἐν ταῖς τελευταίαις ταύταις μορφαῖς ἔχουσι τὰ κινησιαισθητικὰ αἰσθήματα, σφόδρα ὑπὸ τοῦ Wundt παραμεληθέντα ⁴⁾. ἑτέρας κατατάξεις μᾶλλον ἢ ἦντον παραπλησίας πρὸς ταύτας πρότειναν ἄλλοι ψυχολόγοι (ὁ Gurewitsch, Vogt κλπ.) χωρὶς νὰ προσθέσωσι νέαν τινὰ ἔννοιαν.

Ἐξετάζοντες νῦν τὴν ἀξίαν τῶν παντοίων τούτων θεωριῶν βλέπομεν πάραυτα ὅτι ἔχουσι πᾶσαι τὴν τάσιν νὰ εὐρύγῳσι τὴν περιοχὴν τοῦ συναισθήματος. Τοῦ Lipps ἡ διαίρεσις εἶναι κατὰ τοῦτο ἰδιαιτέρως τυπικὴ. Ὅ,τι κατὰ πολλοὺς ψυχολόγους εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρι-

¹⁾ Τὴν ἀνωτέρω διαίρεσιν μεταβάλλει ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον ὁ Lipps ἐν τῇ 2α ἐκδόσει τοῦ βιβλίου αὐτοῦ Vom Fuehlen κτλ. (1907) καὶ ἐν τῇ 3ῃ ἐκδ. τοῦ Leitfaden d. Psychologie (1909). Ὡς θεμελιῶδες συναισθημα θεωρεῖ τὸ τῆς ἐνεργείας (Vom Fuehlen κτλ. σελ. 17 κέ.)· ἐν αὐτῇ δὲ πάλιν ἐξαίρεται ἰδιαιτέρως τὸ στοιχεῖον τῆς τάσεως, ἐξ οὗ ἀπορρέουσι πάντα τὰ ἐπὶ μέρους συναισθήματα. Περὶ τῶν εἰδῶν τῶν συναισθημάτων πρὸλ. Leitfaden d. Psych. ἐκδ. 3ῃ, σελ. 328 κέ. Περὶ δὲ τῆς συμπαθητικῆς ἐκείνης ἐνεργείας, δι' ἧς προβάλλομεν τὸ οἰκετὸν ἐγὼ καὶ τὰς τούτου καταστάσεις (συναισθήματα, τάσεις κτλ.) εἰς τὰ ἀντικείμενα τοῦ κύκλου κόσμου (Einfuehlung), πρὸλ. Vom Fuehlen κτλ. ἐκδ. 2α σελ. 235 καὶ Leitfaden d. Psychologie σελ. 222 κέ.

²⁾ Royce, Outlines of Psychology (1903), σελ. 177 κέ. Τὸ συναισθημα τῆς ἀνησυχίας ὀρίζει ὁ Royce οὕτω (σελ. 178): «τὸ συναισθημα ἐκείνης τῆς ἀξίας τῆς ἡμετέρας ἐμπειρίας, ἧτις καθιστᾷ αὐτὴν ὑποκείμενον στιγμιαίας δυσαρρεστήσεως».

³⁾ Probl. de psych. affect. σελ. 18.

⁴⁾ Lectures on Psychology of Feeling and Attention, σελ. 155 κέ.

σμα τοῦ συναισθήματος, ἤτοι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη, ὑπονοεῖται παρ' αὐτοῦ ὡς ἀλλοίωσις φυσικῶς παρακολουθοῦσα τὰς πολλαπλᾶς ὑπ' αὐτοῦ καταλεγομένας καὶ περιγραφομένας ἀναφοράς. Τῷ ὄντι ὁ Lipps ἐν τῇ πολυπλοκωτάτῃ αὐτοῦ περιγραφῇ, ἐν ἣ ποιεῖται λόγον μόνον περὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀντιθέσεων τοῦ συναισθήματος, χωρὶς ποτε μηδεμίαν τούτων νὰ κατορθοῖ νὰ καθορίσῃ καὶ ἐξάρῃ, εἰσάγει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ παθηματικοῦ βίου ἅπασαν τὴν μηχανικὴν κατασκευὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου. Πᾶσαι αἱ γνωστικαὶ ἀναφοραὶ ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως μέχρι τῶν γεγονότων τῆς μνήμης, φαντασίας, λογικῆς νοήσεως θεωροῦνται ὄντως συναισθηματικαὶ ἀντιδράσεις, καθαρὰ ἀναφοραὶ τοῦ ἡμετέρου ἐγὼ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα καὶ πρὸς τὴν βούλησιν. Ὑπάρχει τι βεβαίως ἐν τῇ πολυπλόκῳ ταύτῃ σχέσει τῶν φαινομένων ὑπομιμνήσκον τὴν μηχανικὴν σχέσιν τῶν παραστάσεων, εἴαν εἶχεν ἐπινοήσῃ ὁ Ἐρβαρτος. Θέλων ὁ Lipps νὰ καταστήσῃ τὸ συναισθηματικὸν κέντρον τοῦ ψυχικοῦ βίου, τυπικὴν ἔκφρασιν τοῦ ἡμετέρου ἐγὼ, καταλήγει εἰς τὸ ἐναντίον, καθόσον ὀλιγοῦν νὰ ἐξάρῃ τὰς χαρακτηριστικὰς ιδιότητας αὐτοῦ καὶ μάλιστα τὰς τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης ἀποκλείει πᾶν ὅ,τι δύναται ἀληθῶς νὰ διαστείλῃ τοῦτο ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀπόψεων τῆς συνειδήσεως. Πάντα, ὅσα ὁ Lipps λέγει περὶ τοῦ συναισθήματος, θὰ ἡδύναντο κάλλιστα νὰ ἐπεκταθῶσιν εἰς ἅπασαν τὴν συνείδησιν ¹⁾).

Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ τὸ περίπλοκον τοῦ συστήματός του, ἐν ᾧ δύνανται εὐχερῶς νὰ καταλάβωσι θέσιν, δοθείσης τῆς ἀρχῆς, ἐφ' ἧς τοῦτο στηρίζεται, πάμπολλαι συναισθηματικαὶ ἀντιθέσεις, ἔχουσαι σχεδὸν πᾶσαι τὸ αὐτὸ δικαίωμα νὰ θεωρῶνται ἐξ ἴσου ἀρχέγονοι. Οὐδ' αἱ ἀναφοραὶ τῶν ποικίλων τούτων μορφῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ συναισθήματος τάσεως (Strebung), εἰς ὃ ὁ Lipps προσποιεῖ ἐξαιρετοῦ σημασίαν, καλῶς καθορίζονται· διότι φαίνεται ὅτι διακρίνει ταύτας ἀπ' ἄλλῶν ἰδρύων μάλιστα αἰτιώδη τινὰ πρὸς ἀλλήλας σχέσιν αὐτῶν, ὅτε δὲ ὅτι συγχωνεύει αὐτὰς εἰς ἑνιαῖον γεγονός ²⁾. Ἄλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι

¹⁾ Ὅρα τὸν ὑπὸ τοῦ Orth γενόμενον δεύτατον ἔλεγχον τῆς θεωρίας τοῦ Lipps ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Gefuehl und Bewusstseinslage* (1909) σελ. 42 κέ. Πρὸς καὶ Wundt, *Grundz. d. phys. Psychol.*, 6 ἐκδ. II, σελ. 588, ὑπόσημ.: «ἐν ταῖς νεωτάταις ψυχολογικαῖς αὐτοῦ ἐργασίαις ἀσπάζεται πάντως ὁ Lipps ἐκδοχὴν, καθ' ἣν ἡ ἀπόπειρα ἐνιαίας παραγωγῆς πάντων τῶν συναισθημάτων ἀπὸ τῆς ἐν τῇ «τάσει» κυρίως ἐκφαινομένης ἐνεργείας τοῦ ἐγὼ ἢ τῆς ψυχῆς περὶ ἐλαχίστου ποιεῖται τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ποικιλίας τῶν συναισθημάτων. Τοῦτο δὲ εἶναι συναφές πρὸς τὸ ὅτι αἱ τοῦ Lipps θεωρίαι ἔλαβον τροπὴν ἐπὶ τῆς λογικῆς διδασκαλίας στηριζομένην (logizistische), ἐν ἣ ἀναμιμνήσκουσι τοῦ Φιχτίου τὴν διαλεκτικὴν καὶ τοῦ Ἐρβάρτου τὴν ψυχικὴν μηχανικὴν».

²⁾ Τοῦτο ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ Orth, ἐνθ' ἀν. σελ. 44.

ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάλυσις οὐδὲν ἀποκαλύπτει ἡμῖν ἐκ τῆς ὅλης ταύτης ἐπιπλοκωτάτης ποικιλίας συναισθημάτων πρωτογόνων. Ἀφαίρεσιν δὲ ποιούμενοι παντὸς τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὰς γνωστικὰς καὶ βουλευτικὰς σχέσεις οὐδὲν ἄλλο εὐρίσκομεν ἢ ἐσωτερικὰς ἀντιδράσεις ἡδονῆς καὶ λύπης. Ἡ αὕτη ἐνστάσις δυνατὸν νὰ προβληθῇ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Wundt, καίπερ ἔχουσαν πολὺ μείζονα ἐπιστημονικὴν βάσιν. Τῷ ὄντι τὰ ὑπὸ τοῦ ψυχολόγου τούτου προστιθέμενα δύο ζεύγη δεικνύουσιν ἀπλῶς μερικὰς μορφὰς εἴτε τῆς ἡδονῆς εἴτε τῆς λύπης : τούτων ἡ μὲν, ἡ τῆς καταπραΰνσεως-ἐξεγέρσεως, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐντασιν, ἡ δὲ, ἡ τῆς συντάσεως-χαλαρώσεως, εἰς τὴν ἡμετέραν ψυχικὴν κατάστασιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν μέλλουσαν ἢ μόλις παρελθοῦσαν στιγμὴν. Τὰ γνωρίσματα ταῦτα δίδει ἄλλως εἰς αὐτὰς αὐτὸς ὁ Wundt, ὅστις ὅμως ἀστοχεῖ ἐπιχειρῶν νὰ ποδείξῃ τοὺς εἰδικοὺς χαρακτῆρας τῶν δύο τούτων μορφῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν λύπην. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένη ἀπόδειξις περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ἐν τῇ μορφῇ τῇ καθαρᾷ, τῇ ἀμείκτῃ πρὸς εὐαρέστους ἢ δυσαρέστους καταστάσεις, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐπιτυχής. Πρὸς πᾶσαν κατάστασιν ἐξεγέρσεως ἢ καταπραΰνσεως, συντάσεως ἢ χαλαρώσεως συνάπτεται ἀναγκαίως κατάστασις ἡδονῆς ἢ λύπης, ἥτις ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὴν θεμελιώδη καὶ χαρακτηριστικὴν ἀντίδρασιν τοῦ συναισθήματος. Τὰ παθήματα τῆς ὀργῆς ἢ τῆς χαρᾶς, λ. χ., εἶναι θεμελιωδῶς διάφορα ἀλλήλων, ἂν καὶ ἀμφότερα εἶναι καταστάσεις ἐξεγέρσεως· εἶναι δὲ διάφορα ἕνεκα τῶν συναισθημάτων λύπης, ἅτινα χαρακτηρίζουσι τὴν μίαν καὶ ἕνεκα τῶν συναισθημάτων ἡδονῆς, ἅτινα χαρακτηρίζουσι τὴν ἑτέραν. Θέλοντες νὰ κατατάξωμεν τὰ συναισθήματα, ὡς ἡ κοινὴ συνείδησις συναισθάνεται καὶ διαστέλλει αὐτὰ, ὀφείλομεν κατ' ἀνάγκην νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ὅστις ἐμφαίνει τὴν ἐσωτάτην καὶ θεμελιώδη φύσιν τῆς ἡμετέρας ψυχῆς.

Ἡδονὴ ἄρα καὶ λύπη φαίνονται ὅτι εἶναι τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ συναισθήματος. Ἐτεροι δὲ χαρακτῆρες, δι' ὧν ψυχολόγοι τινὲς ἠθέλησαν νὰ καθορίσωσι θεμελιώδη διαφορὰν συναισθήματος καὶ αἰσθήματος, κατεφάνησαν ἀνάξιοι ἀποδοχῆς μετὰ τὰς κατ' αὐτῶν γενομένας ἐνστάσεις. Τοιοῦτος εἶναι ὁ χαρακτῆρ τῆς ὑποκειμενικότητος, ἀνήκων δηθεν ἰδίᾳ εἰς τὸ συναισθημα, ἐνῶ τὸ αἰσθημα εἶναι, λέγουσι, γεγονός ἀντικειμενικόν, καθὸ γινόμενον αἰσθητὸν κατ' ἴσον ἢ παραπλήσιον τρόπον ὑπὸ πάντων τῶν ἀντιλαμβανομένων προσώπων. Τοιαύτη διαφορὰ δυνατὸν νὰ φαίνηται πειστικῆ, ὅταν ὁ λόγος εἶναι περὶ βαθμοῦ, οὐχὶ δ' ὅμως ἐάν τις θέλῃ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν ἀπόλυτον ἀξίαν. Ὅτι τὸ συναισθημα εἶναι στοιχεῖον μεταβλητότερον καὶ ὑποκειμενικώτερον παρὰ τὸ αἰσθημα, εἶναι ἀναντίρρητον, ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ λύπη ἡμῶν κατάστασις δύναται μεγάλως νὰ μεταβάλληται

κατὰ τὰς πολλαπλᾶς αὐτῆς ἀποχρώσεις, διαμενούσης ἀναλλοιώτου τῆς ἐπεξευρούσης αὐτὴν ἀντιλήψεως. Ἄλλ' ἀκριθέστερον σκοποῦντες τὸ πρᾶγμα βλέπομεν πρὸ πάντων ὅτι τὸ αἶσθημα εἶναι μὲν καὶ αὐτὸ γεγονὸς ὑποκειμενικόν, ὅταν παραβάλλωμεν τοῦτο πρὸς τὴν πραγματικότητα νοουμένην ὡς γεγονὸς ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ἀντιλήψεως, ὡς «πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸν» ἀλλὰ προσέτι εἶναι λίαν ἀμφισβητήσιμον, ἐὰν ὄντως τὸ αἶσθημα αὐτὸ δύναται νὰ ἐμφανίζεται ἀμετάβλητον. Τὸ αἶσθημα εἶναι κυρίως γέννημα ἡμετέρας τινὸς ἀφαιρέσεως, διότι ἐν τῇ πραγματικότητι ἀντιλαμβανόμεθα μόνον συμπλεγμάτων αἰσθημάτων, ἥτοι παραστάσεων, αἰτίνες, ὡς κἀλλιον θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἶναι συμπλέγματα πάντοτε μεταβλητά, οὐ μόνον ὅταν προέρχονται ἐκ στοιχείων συνειρομένων ἢ ἀναπλαστικῶν, ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶναι παρὸν τὸ τὴν ἀντιληψιν παράγον ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον. Ἡ ποικίλη ἀναλογία, ἐν ἣ τὰ αἰσθητικὰ στοιχεία ἐμφανίζονται εἰς ἡμᾶς ἐπὶ τῶν τοιούτων συμπλεγμάτων, καὶ ὁ διάφορος ποιοτικὸς χαρακτήρ τούτων πηγάζουσιν οὐ μόνον ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας ψυχικῆς διαθέσεως ἡμῶν κατὰ τὴν ἀντιληπτικὴν πρᾶξιν καὶ δὴ ἐκ τῆς ὑφ' ἡμῶν ἐπιδεικνυομένης προτιμήσεως τοῦ νὰ ἐξαίρωμεν ἐμφαντικῶς τοῦτο μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ ὑφ' ἡμῶν γενομένου ἀντιληπτοῦ ἀντικειμενικοῦ φαινομένου. Ἡ δὲ τοιαύτη πάλιν προτίμησις διέπεται καὶ καθορίζεται φυσικῶς τῷ λόγῳ ὑπὸ τινος ἀνεπιγνώστου ὑποκειμενικῆς ἡμῶν καταστάσεως¹). Ἡ τοιαύτη λοιπὸν διάκρισις, ἐὰν δύναται νὰ ἐπαρκῆ εἰς τινὰ κατὰ προσέγγισιν προσδιορισμόν, δὲν ἀντέχει πλέον εἰς ἔλεγχον ἀκολουθοῦντα αὐστηροτέρας ἀρχᾶς. Ὅθεν τὸν ἀναμφιβόλως ὑποκειμενικὸν χαρακτήρα τοῦ συναισθήματος ἀνάγκη νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ ὅτι τοῦτο δὲν δύναται νὰ αναφέρηται εἰς ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον ταυτιζόμενον μετ' αὐτοῦ, καθάπερ συμβαίνει ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος, ὅπερ καὶ ἐν τῇ εὐρείᾳ καὶ ἀορίστῃ μορφῇ, ἐν ἣ ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ὀργανικὴν αἶσθησιν, προϋποθέτει πάντοτε ἀντικειμενικὸν τινὰ ὄρον, ὅστις ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι τὸ ἡμέτερον σῶμα. Οἱ δὲ ἄλλοι ὀρισμοί, οἷς ἠθέλησάν τινες νὰ ἐπινοήσωσι, δὲν ἐπιτυχάνουσι τούτου, ὅπερ εἶναι τὸ ἀληθὲς διακριτικὸν γνῶρισμα τοῦ συναισθήματος· οὕτω λ. χ. ὁ ὀρισμὸς, ὅτι τὰ αἰσθήματα δύνανται νὰ ἐντοπίζωνται, οὐχὶ δὲ τὰ συναισθήματα. Καὶ τὸ κριτήριον τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς μακρὰς συζητήσεις παρὰ τρεῖς ψυχολόγοις²). Ὅρθως δὲ παρετηρήθη (ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Orth καὶ τοῦ

¹) Εὐλόγως λέγει ὁ Orth (ἐνθ' ἀν. σελ. 96) ὅτι «πάντα τὰ ψυχικὰ γεγονότα εἶναι ἐξ ἴσου ὑποκειμενικά, ὥστε καὶ ἡ ψυχολογία ὀφείλει νὰ ὀρισθῆ διδασκαλία τοῦ ὑποκειμενικοῦ».

²) Τῶ Frey, Lipps, Pierce, Orth, Vogt, Ebbinghaus, Stumpf, Külpe, Sully, Wundt, Hayes, Alexieff, Titchener κλπ.

Titchener) ότι, όσάκις γίνεται λόγος περί αίσθημάτων, συνήθως οί τοῦτο ποιούντες ἀναφέρονται σχεδόν μόνον εἰς τὰ αἰσθήματα, τὰ διδόμενα ἡμῖν διὰ τῶν καλουμένων ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, οὐδαμῶς ἐνθυμούμενοι ὅτι εἶναι ὡσαύτως αἰσθήματα καί τὰ ἐκ τοῦ ἡμετέρου σώματος προερχόμενα, δέν δύνανται δὲ ταῦτα πάντοτε εὐχερῶς νὰ ἐντοπίζωνται. Τὰ ὀργανικά ταῦτα αἰσθήματα ἐμβάλλουσιν ἀναμφιβόλως εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν τοὺς ὑποστηρικτάς τῆς ἀπ' ἀλλήλων ἀποτόμου διαφορᾶς αἰσθήματος καὶ συναισθήματος, καθὼ ἐμφανίζοντα πλείστους δυσπροσδιορίστους χαρακτήρας. Ἡκιστα δὲ πειστική εἶναι ἄλλη τις διάκρισις, καθ' ἣν τὸ συναισθημα εἶναι ψυχική κατάστασις ἔχουσα ὀλιγωτέραν παρὰ τὸ αἰσθημα σαφήνειαν. Καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὰ ὀργανικά αἰσθήματα, ὅτινα εἶναι εἰς ἄκρον συγκεχυμένα, μαρτυροῦσιν ὅποσον εἶναι δυσχερὲς νὰ κολουθῆσωμεν τὸ κριτήριον τοῦτο.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη εἶναι τὰ μόνα εἰδικὰ γνωρίσματα τοῦ συναισθήματος, βέβαιον εἶναι ὅτι αὐταὶ παραβαλλόμεναι πρὸς τὸ αἰσθημα ἐμφανίζουσι τὴν μορφήν ἐκείνην τοῦ ἀμοιβαίου ἀνταγωνισμοῦ, ἣν νεώτεροί τινες ψυχολόγοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Wundt, ὀρθῶς ὑπολαμβάνουσιν ὡς διακριτικὴν τῶν συναισθηματικῶν γεγονότων. Τὰ αἰσθήματα ἐνδέχεται νὰ ἀναπτύσσωνται δι' ἀπάσης τῆς σειρᾶς τῶν κατ' ἔντασιν ποιότητων χωρὶς νὰ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι τι τούτων περιέρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλα. Ἐὰν δ' ἐνίοτε λέγωμεν αὐτό, αἰτία τούτου εἶναι τὰ μετ' αὐτῶν συνδεόμενα συναισθήματα. Οὕτω δυνάμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι τὸ μέλαν ἀντιτίθεται πρὸς τὸ λευκὸν ἕνεκα τῶν ἀντιθέτων ψυχικῶν καταστάσεων εὐφροσύνης ἢ σκυθρωπότητος, ὡς τὰ αἰσθήματα ταῦτα δύνανται νὰ ἐπεγείρῳσιν ἐν ἡμῖν. Ἄλλ' ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη ἐμφανίζουσι τὸν ἐκδηλον χαρακτήρα τῆς ἀντιθέσεως, δι' ὃ καὶ κινουῦνται πάντοτε ἐν ἀνταγωνιστικῇ μορφῇ. Ἡ τοιαύτη ἀντίθεσις δέν ἐμφανίζεται πάντοτε ἐν μορφῇ σαφεῖ καὶ ἐντόνῳ, καθόσον ἐπὶ τοῦ ἐνήλικος καὶ κανονικοῦ ἀνθρώπου αἱ καταστάσεις τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης δέν διαδέχονται ἀλλήλας διὰ μεταβάσεων οὕτω καθαρῶν καὶ γοργῶν, ὥστε νὰ μὴ παρακλώσῃ τὰς ποικίλας φάσεις, εἰς ἃς διακρίνονται, συμβαίνει δὲ μάλιστα καὶ νὰ ἐξασθενῶνται καὶ σχεδόν νὰ φανίζωνται εἰς ψυχικὰς καταστάσεις ἀδιαφορίας. Εἶναι δ' ὅμως ἀπότομος ἡ μετάβασις ἐπὶ τινῶν ψυχικῶς ἀνωμάτων ἀνθρώπων, οἵτινες δύνανται μετὰ μεγάλης ταχύτητος νὰ διατρέχῳσι συναισθηματικὰς καταστάσεις διαφορωτάτας¹⁾. Ἄλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἐν τῇ κανονικῇ καταστάσει ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη καὶ κατὰ τὰς ἀσθενεστάτας μορφὰς αὐτῶν ἐμφανίζονται πάντοτε ἐν τῇ ἐσωτερικῇ

1) Ὅρα περὶ τοῦ πράγματος τούτου τὸ ἀξιόλογον βιβλίον τοῦ Ch. Ferec La pathologie des émotions (18' 2), ἐξ' ἧς τὰ κετ. XIV καὶ XV. G. Villa—Γ. Γρατσιάτου, Ἡ σύγχρονος ψυχολογία

αὐτῶν ποιότητι ὡς ὑπεναντία πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀνταγωνιστικὰ καταστάσεις.

Ἡ βούλησις.

Τὸ συναίσθημα ὡς κατάστασις ὑποκειμενικωτέρα τῆς γνώσεως συνάπτεται ἰσχυρῶς πρὸς τὴν ἑτέραν τῶν ψυχικῶν ἀποψέων, τὴν μὴ ἔχουσαν ἄμεσον ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀλλ' ἔλκουσιν τὴν πρώτην αὐτῆς ἀρχὴν ἀπὸ τῆς ἐσωτάτης φύσεως τῆς συνειδήσεως, ἤτοι πρὸς τὴν βούλησιν.

Περὶ τῆς φύσεως τῆς βουλήσεως διέστησαν καὶ νῦν ἔτι δίστανται αἱ γνώμαι τῶν ψυχολόγων. Καὶ περὶ τοῦ γεγονότος τούτου τῆς συνειδήσεως, ὡς καὶ περὶ τοῦ συναισθήματος, αἱ συζητήσεις νῦν διεξάγονται μετὰ σφοδρότητος εἴτε περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ὁμογενείας αὐτοῦ κατὰ τὰς ποικίλας μορφὰς κατωτέρας, σωματικῆς, ὁλικῆς βουλευτικῆς πράξεως ἢ ἀνωτέρας, πνευματικῆς βουλευτικῆς πράξεως, εἴτε περὶ τὸ ἔτι θεμελιωδέστερον πρόβλημα, ἐὰν τὸ βούλεσθαι εἶναι γεγονὸς πρωτογενὲς ἢ δευτερογενὲς, ἐὰν δύναται νάναχθῆ εἴτε εἰς τὴν γνώσιν εἴτε εἰς τὸ συναίσθημα ἢ ἐὰν μηδαμῶθεν ἄλλοτε δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἢ αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ.

Ἀμφότερα τὰ προβλήματα ταῦτα εἶναι στενῶς συνδεδεμένα μετὰ τοῦ περὶ τῆς φύσεως τῆς ὅλης συνειδήσεως προβλήματος, ὥστε ἡ ὀριστικὴ λύσις αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ σημαινομένου, ὅπερ ὀφείλει νὰ δοθῆ εἰς ταύτην. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη λύσις θὰ καταστῆ εὐχερροτέρα διὰ τῆς ἐξετάσεως, εἰς ἣν δυνάμεθα νὰ ὑποβάλωμεν τινὰς τῶν κυριωτέρων περὶ τῆς φύσεως τῆς βουλήσεως θεωριῶν ¹).

Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ πλείστοι τῶν φιλοσόφων καὶ ψυχολόγων μέχρι πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκαετηρίδων ἐπρέσβερον περὶ τοῦ χαρακτηροῦ τοῦ βουλευτικοῦ γεγονότος γνώμας μᾶλλον ἢ ἤττον σαφῶς ὀρθολογικάς. Ἐν δὲ τῇ ὀριστικωτάτῃ αὐτῆς μορφῇ ἢ θεωρίᾳ αὕτη παραδέχεται ὅτι ἡ βούλησις διέπεται ὑπὸ τοῦ συλλογισμοῦ, εἶναι τὸ συμπέρασμα λογικῶν προτάσεων, ἐνὶ δὲ λόγῳ τρόπος τις συλλογιστικὸς. Οὕτως ἐκδέχονται αὐτὴν σύγχρονοί τινες, νομίζοντες ὅτι δύναται νάναστῆσιν τὴν παλαιὰν ταύτην θέσιν ²). Ἡ ψυχολογικὴ παρατήρησις δὲν φαίνεται ἐπικυροῦσα τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, διότι ἀποκαλύπτει ἡμῖν ἐν τῇ ψυχικῇ βίῳ

¹) Περὶ τῆς ἐν τῇ νεωτέρᾳ ψυχολογίᾳ ἱστορίας τῶν θεωριῶν τούτων δεῖα τὴν διδακτικωτάτην πραγματείαν τοῦ Külpe, Die Lehre vom Willen in der neueren Psychologie ἐν Philosoph. Studien (1888 - 1889).

²) Δ. χ. ὁ Shand καὶ ὁ Lapie. Ὁρα τοῦ Lapie, La logique de la volonté (1902), τυπικώτατον ἔργον ἀπὸ ὀρθολογικῆς ἀπόψεως.